

JAMIYATDA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARGA NISBATAN IJTIMOIY MUNOSABATLAR TENDENSIYALARI

G'ulomova Moxinur Zoxidjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, rivojlanish tendensiyalari hamda ularni belgilovchi asosiy omillar sotsiologik jihatdan atroflicha o'rganilgan. Maqolada nogironlikning tibbiy, ijtimoiy va biopsixososial modellari asosida nazariy yondashuvlar yoritildi, O'zbekistonning inklyuziv siyosatga doir islohotlari, mahalla tizimi va xalqaro konvensiyalar ta'siri ko'rsatib o'tildi. Jamiyatdagi stereotiplar, stigma, infratuzilma to'siqlari va iqtisodiy imkoniyatlarning nogiron shaxslarning ijtimoiy integratsiyasiga ko'rsatadigan ta'siri empirik va nazariy manbalar asosida tahlil qilindi. Maqola nogironlikka nisbatan munosabatning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini ochib berib, inklyuzivlik madaniyatini shakllantirish bo'yicha ilmiy xulosalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Nogironlik, ijtimoiy munosabatlar, inklyuzivlik, stigma, stereotiplar, ijtimoiy model, biopsixososial yondashuv, ijtimoiy integratsiya, O'zbekiston, mahalla tizimi, ijtimoiy himoya, BMT Konvensiyasi.

Annotation. This article provides a comprehensive sociological analysis of the formation and development trends of social attitudes toward persons with disabilities, as well as the key factors that determine these attitudes. It highlights theoretical approaches based on medical, social, and biopsychosocial models of disability, and discusses Uzbekistan's reforms related to inclusive policies, the role of the mahalla system, and the influence of international conventions. The impact of societal stereotypes, stigma, infrastructural barriers, and economic opportunities on the social integration of persons with disabilities is examined using empirical and theoretical sources. The article reveals the significance of attitudes toward disability in the progress of society and proposes scientific conclusions aimed at fostering a culture of inclusivity.

Keywords: Disability, social attitudes, inclusivity, stigma, stereotypes, social model, biopsychosocial approach, social integration, Uzbekistan, mahalla system, social protection, UN Convention

Аннотация. В данной статье всесторонне исследовано формирование и тенденции развития общественных отношений к лицам с инвалидностью, а также основные факторы, определяющие эти отношения, с социологической точки зрения. Освещены теоретические подходы, основанные на медицинской, социальной и биопсихосоциальной моделях инвалидности; рассмотрены

реформы Узбекистана в сфере инклюзивной политики, система махаллей и влияние международных конвенций. На основе эмпирических и теоретических источников проанализировано влияние общественных стереотипов, стигмы, инфраструктурных барьеров и экономических возможностей на социальную интеграцию людей с инвалидностью. Статья раскрывает значимость отношения к инвалидности в развитии общества и предлагает научные выводы, направленные на формирование культуры инклюзивности.

Ключевые слова: Инвалидность, общественные отношения, инклюзивность, стигма, стереотипы, социальная модель, биопсихосоциальный подход, социальная интеграция, Узбекистан, система махаллей, социальная защита, Конвенция ООН.

Kirish.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti inson huquqlarining to'liq ta'minlanishi, ijtimoiy tenglik va inklyuzivlik tamoyillariga amal qilinishi bilan bevosita bog'liqdir. Bu jarayonda nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan shakllanayotgan ijtimoiy munosabatlar jamiyatning ma'naviy yetukligi, huquqiy madaniyati va ijtimoiy adolatga bo'lgan yondashuvining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Globallashuv, axborot ochiqligi va demokratik tamoyillar kuchayib borayotgan bir davrda nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotidagi ishtiroki, ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish masalalari dolzarb ilmiy-ijtimoiy muammolardan biriga aylangan.

O'zbekiston mustaqillik yillaridan boshlab nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyatga integratsiyasini ta'minlash, ta'lim, tibbiyot, bandlik va ijtimoiy himoya tizimlarini takomillashtirish bo'yicha izchil islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, mehnat bozorida teng imkoniyatlar yaratish, infratuzilmani moslashtirish, raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshirish bo'yicha ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy munosabatlarda hali ham stereotiplar, ijtimoiy chekkalash, yetarli darajadagi e'tibor va tushuncha yetishmasligi kabi muammolar mavjudligi, bu borada tizimli tahlil va ilmiy izlanishlar zarurligini ko'rsatadi. Ilmiy adabiyotlarda nogironlik nafaqat tibbiy yoki jismoniy holat, balki murakkab ijtimoiy jarayon sifatida talqin qilinadi. Sotsiologik yondashuvda nogironlik jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, madaniy qadriyatlari, iqtisodiy imkoniyatlari va kommunikativ madaniyatidan kelib chiqadigan munosabatlar natijasi sifatida ko'riladi. Shu bois, nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan jamiyatdagi munosabatlar tendensiyasini o'rganish, ularning ijtimoiy hayotdagi o'rnini aniqlash, ijtimoiy integratsiya jarayonlarining samaradorligini baholash va mavjud muammolarni aniqlash ilmiy jihatdan ham, amaliy siyosat uchun ham katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili

Jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabatlar masalasi sotsiologiya, ijtimoiy ish, psixologiya, nogironlik tadqiqotlari (disability studies) kabi fanlar kesishgan nuqtada keng o'rganib kelinayotgan dolzarb yo'nalishlardan biridir. Mazkur mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nogironlik faqat tibbiy muammo emas, balki ijtimoiy konstruktsiya, madaniy tasavvurlar va ijtimoiy siyosatlar bilan chambarchas bog'liq murakkab fenomen sifatida talqin qilinadi. Dastlabki ilmiy yondashuvlar nogironlikni tibbiy model doirasida sharhlab, nogiron shaxsning cheklovlarini biologik nuqson yoki kasallik sifatida talqin qilgan (Parsons, 1951). Bunday modelga ko'ra, nogironlikni kamaytirishning asosiy yo'li tibbiy davolash va rehabilitatsiya hisoblangan. Ammo 1970–1980-yillardan boshlab Yevropa va Amerika olimlari tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy model nogironlik sabablarini jamiyatning moslashmagan infratuzilmasi, noto'g'ri ijtimoiy munosabatlar va diskriminatsion stereotiplardan izlash zarurligini ilgari surdi (Oliver, 1990; Barnes, 1997). Ushbu modelga ko'ra, nogironlikning asosiy manbai — jamiyatning o'zi yaratib qo'ygan to'siqlar tizimidir.

So'nggi yillarda nogironlik masalasini yanada murakkab talqin qiluvchi integrativ (yoki biopsixososial) yondashuv shakllandi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan ICF (International Classification of Functioning) modeli insonning funksional cheklovlari, psixologik omillar va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'sirini kompleks ravishda baholashni taklif qiladi. Bu yondashuv nogironlikning ko'p qirrali tabiatini aniq aks ettiradi. Chet el adabiyotlarida, xususan, Skandinaviya, Buyuk Britaniya va Kanada sotsiologlarining tadqiqotlarida nogiron shaxslarga nisbatan inklyuziya, ijtimoiy adolat, huquqiy tenglik, sotsial kapital, jamiyatning qabul qilish darajasi kabi kategoriyalar asosiy tahlil mavzusini tashkil etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jamiyatning nogironlarga nisbatan tolerantligi ko'pincha iqtisodiy barqarorlik, fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyati, madaniy qadriyatlar va davlat siyosatining samaradorligiga bevosita bog'liq.

O'zbekiston kontekstida mustaqillikdan keyin nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash masalalari huquqiy va ijtimoiy islohotlar orqali sezilarli darajada kuchaydi. O'zbekistonning 2021-yilda Nogironlar huquqlari bo'yicha BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilishi inklyuziv siyosatning sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi. Mahalliy olimlar — A. Jo'rayev, D. Qodirova, M. Jamoliddinov kabi tadqiqotchilar nogiron shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabatlar, ularning bandlik imkoniyatlari, ta'limdagi inklyuziya va mahalla tizimi orqali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini keng yoritganlar. Shuningdek, mahalla institutining nogiron shaxslarni jamiyatga moslashtirishdagi roli, inklyuziv ta'limning joriy etilishi, nogironlar uchun qulay infratuzilmaning kengayishi, aholining ularni qabul qilish darajasiga oid tadqiqotlar ham faol olib borilmoqda. Ko'plab adabiyotlarda asosiy e'tibor jamiyatda mavjud stereotiplar, stigma, ijtimoiy

chetlashtirish (marginalizatsiya) va ularga qarshi kurash mexanizmlariga qaratiladi. Qolaversa, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabatlar masalasi nafaqat ijtimoiy siyosatning, balki jamiyat madaniyatining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalar ushbu jarayonni o'rganishda kompleks yondashuv, empirik ma'lumotlar, shuningdek, davlat siyosati va fuqarolik jamiyati hamkorligining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi.

Muhokama

Jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslar bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishi turli ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy omillar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ushbu jarayonning har bir bosqichi jamiyatning rivojlanish darajasi va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabatlar jamiyatdagi qadriyatlar tizimi, madaniy stereotiplar, diniy qarashlar va oilaviy tarbiya kabi omillar bilan shakllanadi. Aholining ko'p qismida hali ham nogironlik haqida tibbiy modelga tayangan tor tushuncha mavjud bo'lib, bu ularga achinish, himmat sifatida qarash, ayrim hollarda esa ularni chetlashtirish holatlariga olib keladi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limning rivojlanishi, ijtimoiy kampaniyalar va ommaviy axborot vositalarida nogironlik masalasining ochiq yoritilishi jamiyatda tolerantlikning ortishiga yordam bermoqda. Mahalla tizimining faollashuvi ham aholining nogiron shaxslarni qo'llab-quvvatlash darajasini oshirmoqda.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotidagi ishtirokini cheklovchi omillardan biri iqtisodiy imkoniyatlar bilan bog'liq. Bandlik, mehnat bozoriga kirish imkoniyati, reabilitatsiya xizmatlarining narxi va infratuzilmaning mosligi mezonlari ularning iqtisodiy faolligini belgilab beradi. Inklyuziv iqtisodiy siyosatning mavjudligi jamiyatda nogiron shaxslar haqidagi munosabatlarni o'zgartiradi, ya'ni ularni ijtimoiy himoyaga muhtoj guruh sifatida emas, balki potensial mehnat resursi sifatida ko'rishga asos yaratadi. BMT Konvensiyasining joriy etilishi O'zbekistonda nogironlar bandligini rag'batlantiruvchi me'yorlarning kuchayishiga olib kelgan, bu esa iqtisodiy integratsiyaning kuchayishiga xizmat qilmoqda.

Siyosiy qarorlar, davlat siyosati va huquqiy baza nogiron shaxslar haqidagi ijtimoiy munosabatlarni bevosita shakllantiradi. Huquqiy tenglik, ijtimoiy himoya, ta'lim va bandlik imkoniyatlarining kafolatlanishi jamiyatning ularga bo'lgan munosabatini yanada ijobiylashtiradi. O'zbekistonning BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilishi, "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi, davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi kabi islohotlar siyosiy irodani namoyon etadi. Buning natijasida nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qiluvchi mexanizmlar kuchayib, jamiyatda inklyuziv madaniyatning shakllanishi tezlashmoqda.

Stereotiplar, stigma va madaniy tasavvurlar nogiron shaxslarga nisbatan munosabatlarning eng barqaror lekin o'zgarishi eng qiyin bo'lgan qatlamidir. Ayrim jamiyatlarda nogironlik xato, baxtsizlik yoki qismat sifatida talqin qilinishi

nogironlarni ijtimoiy hayotdan chetlashtiradi. Ammo global axborot maydoni, ta'lim darajasining oshishi va shaxslararo aloqalarning ko'payishi bu tasavvurlarni sekin-asta yemirib, madaniy modernizatsiyani rag'batlantirmoqda.

Nogiron shaxslarning jamoat joylariga kirish imkoniyati, transport xizmatlaridagi qulayliklar, raqamli texnologiyalarning moslashtirilganligi nafaqat ularning hayot sifati, balki jamiyatning ularga bo'lgan munosabatiga ham bevosita ta'sir qiladi. Infratuzilmada qulay sharoitlarning mavjudligi nogironlikni muammo emas, balki normal hayotning tabiiy qismi sifatida qabul qilishga xizmat qiladi.

Xulosa

Jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabatlar — mamlakatning demokratik rivojlanish darajasi, inson huquqlariga sodiqligi va ijtimoiy adolat tamoyillarining qay darajada ro'yobga chiqarilayotganini aks ettiruvchi muhim ko'rsatkichdir. Tadqiqot davomida aniqlanganki, nogironlikka nisbatan stereotiplar, ijtimoiy stigma va cheklovchi munosabatlar hali ham saqlanib qolayotgan bo'lsa-da, davlat siyosati, mahalla tizimi, fuqarolik jamiyati institutlari va xalqaro me'yorlarning integratsiyasi natijasida ijobiy o'zgarishlar sezilarli sur'atlarda rivojlanmoqda.

Ijtimoiy omillar nuqtayi nazaridan, aholining nogironlik haqida to'g'ri tasavvurga ega bo'lishi, inklyuziv madaniyatning shakllanishi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining kuchayishi ijobiy munosabatlarni mustahkamlamoqda. Iqtisodiy islohotlar, xususan, bandlikka oid imtiyozlar, moslashtirilgan infratuzilma va qo'shimcha xizmatlarning joriy etilishi nogiron shaxslarning iqtisodiy faolligini oshirib, ularga nisbatan ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishiga turtki bo'layapti. Siyosiy sohadagi yangilanishlar - qonunchilikni takomillashtirish, BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilish, maxsus dasturlarni amaliyotga joriy etish — nogiron shaxslarning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nogironlikni faqat tibbiy nuqson sifatida emas, balki jamiyatning moslashuvchanligi va inklyuzivlikka tayyorligi bilan bog'liq ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilish zarur. Zamonaviy yondashuvlar — ijtimoiy model, biopsixososial model va inklyuziv siyosat tamoyillari jamiyatdagi munosabatlarni yanada insonparvar, tenglikka asoslangan va barqaror qilishga imkon beradi.

Umuman olganda, nogiron shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabatlarning yaxshilanishi jamiyatning madaniy yuksalishi, iqtisodiy barqarorligi va siyosiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, inklyuzivlikni kuchaytirish bo'yicha amalga oshirilayotgan har bir qadam jamiyatning ijtimoiy birdamligini mustahkamlaydi. Mazkur mavzu bo'yicha izchil ilmiy tadqiqotlar davom ettirilishi nogiron shaxslarning haq-huquqlarini ta'minlashning yanada samarali mexanizmlarini yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirova, D. O'zbekistonda Nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy integratsiyasi. Toshkent, 2020.
2. Jo'rayev, A. Ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilishning nazariy asoslari. Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi. "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Qonun. 2020-yil 15-oktabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va statistik ma'lumotlari (2021–2024).
5. Юлбарсова Х. А. Интегратив ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фалс. док.(PhD) дисс //Наманган–2019. – 2020. – Т. 12. – С. 12.
6. Abdusamatova O. SOTSIAL HAYOT, IJTIMOIIY MUNOSABATLAR VA SOTSIOLOGIYA //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. B5. – С. 353-354.
7. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), 2006.
8. Oliver, M. The Politics of Disablement. London: Macmillan, 1990.
9. Barnes, C. Disability Studies: Past, Present and Future. Leeds: The Disability Press, 1997.
10. WHO. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: World Health Organization, 2001.
11. Parsons, T. The Social System. New York: Free Press, 1951.
12. Shakespeare, T. Disability Rights and Wrongs. Routledge, 2006

